

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗМІСТУ
ОСВІТИ»

вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, тел./факс: (044) 248-25-13

25.04.2014

№ 14.1/10-1183

На № _____ від _____

Управління (департаменти) освіти і науки
обласних державних адміністрацій,
Київської міської державної адміністрації,
Інститути післядипломної
педагогічної освіти

Про методичні рекомендації
щодо особливостей навчання
дітей-біженців

З метою виконання Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 18.06.2013 № 794, надсилаємо «Методичні рекомендації щодо особливостей навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю» (Додаток).

Просимо довести зазначені методичні рекомендації до відома працівників органів управління освітою, методичних установ, керівників, вчителів, вихователів дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів для врахування в роботі при організації навчально-виховного процесу.

Додаток на 23 стор.

В. о. Директора

К. М. Левківський

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

щодо особливостей навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю

Схвалено для використання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах комісією з української мови та літератури для загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (Протокол № 2 від 14 березня 2014 року)

Методичні рекомендації щодо особливостей навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, розроблені з урахуванням законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, відповідних міжнародних актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Загальні положення

Проблема захисту прав біженців є досить актуальною для багатьох держав світу, в тому числі, й для України, враховуючи необхідність вирішення питання відповідності національного законодавства міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері захисту прав біженців.

В Україні сформована належна нормативно-правова база у сфері реалізації державної міграційної політики, яка ґрунтується на положеннях Конституції України, законах України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про імміграцію», «Про основи національної безпеки України», «Про громадянство України», а також міжнародних договорів, зокрема: Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколу до неї 1967 року, - до яких Україна приєдналась 10 січня 2002 року.

Відповідно до статті 26 Конституції України «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України».

Важливим кроком на шляху до вдосконалення системи захисту прав біженців, шукачів притулку в Україні та інших вразливих категорій осіб стало прийняття 8 липня 2011 року Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Новий Закон, прийнятий з метою наближення до стандартів захисту ЄС, що значно розширив коло осіб, яким надається захист в Україні, забезпечивши законодавче врегулювання проблеми додаткового (гуманітарного) та тимчасового захисту осіб, які не підпадають під ознаки біженця, але також потребують захисту.

З метою імплементації даного Закону внесено зміни до низки законів, зокрема: «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Основ законодавства України про охорону здоров'я», «Про охорону дитинства», «Про вищу освіту», «Про соціальні послуги» та інші.

Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Адміністрації Державної прикордонної служби України від 07.07.2012 № 604/417/793/499/518 «Про затвердження Інструкції про взаємодію органів виконавчої влади в роботі з дітьми, розлученими із сім'єю, які не є громадянами України і звернулися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту», зареєстрованого Міністерством юстиції України 31 липня 2012 р. за № 1292/21604, визначено порядок тимчасового влаштування дітей, розлучених із сім'єю до закладів соціального захисту дітей.

Відповідно до пункту 3.4 наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України від 10.09.2012 № 995/557 «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» на міжвідомчому рівні врегульовано питання розміщення дітей, які звернулися за захистом в Україні, дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового захисту, розлучених із сім'єю у закладах соціального захисту дітей, зокрема у притулках для дітей служб у справах дітей, соціально-реабілітаційних центрах (дитячі містечка) та загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України від 23.10.2013

року № 903/1464/711 «Про здійснення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту», зареєстрованого Міністерством юстиції України 12 листопада 2013 р. за № 1934/24466, затверджено Положення про комісію для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту та Порядок проведення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків (у тому числі дітей, розлучених із сім'єю).

Державною міграційною службою України, Товариством Червоного Хреста України 9 вересня 2013 року розроблено та затверджено «Методичні рекомендації щодо організації роботи по розшуку батьків, членів сім'ї або інших законних представників дітей, розлучених із сім'єю, які не є громадянами України, дітей-біженців, та дітей, які потребують додаткового захисту», які надіслано до територіальних органів ДМС України та обласних підрозділів Товариства Червоного Хреста України для практичного використання у роботі.

Для розв'язання складних проблем, у сфері міграції ухвалювалися урядові постанови і розпорядження, видавалися доручення та Укази Президента України.

Зокрема, Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 схвалено Концепцію державної міграційної політики, розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1058-р, затверджено План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики, а також затверджено План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року (22 серпня 2012 № 605-р).

На сьогодні в Україні функціонують два Пункти тимчасового розміщення біженців: у Закарпатській та Одеській областях, які здатні одночасно забезпечити тимчасовим житлом найбільш незахищених шукачів, зокрема біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» терміни вживаються у такому значенні:

- біженець - особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за

межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань;

- дитина, розлучена із сім'єю, – особа віком до вісімнадцяти років, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини;

- додатковий захист – форма захисту, що надається в Україні на індивідуальній основі іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну або перебувають в Україні і не можуть або не бажають повернутися в країну громадянської належності або країну попереднього постійного проживання внаслідок обставин, які загрожують їх життю, безпеці чи свободі;

- довідка про звернення за захистом в Україні – документ, що засвідчує законність перебування особи на території України на період, що розпочинається з моменту звернення особи з відповідною заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і є дійсною для реалізації прав і виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України, до остаточного визначення статусу такої особи чи залишення нею території України;

- законні представники дитини, розлученої із сім'єю, – орган опіки та піклування, опікуни та піклувальники, призначені відповідно до законодавства України, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, адміністрація закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу;

- посвідчення біженця – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України;

- посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує додаткового захисту, і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Правовий статус осіб, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, визначено статтею 14 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (далі – Закон) та передбачає:

- особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- особи, яких визнано біженцями в Україні, вважаються такими, які постійно проживають в Україні, з дня прийняття рішення про визнання їх біженцями;

- особи, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, вважаються такими, які безстроково на законних підставах перебувають на території України.

Права особи, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, визначено статтею 15 зазначеного Закону та передбачає зокрема, що дана категорія іноземців має рівні з громадянами України право на:

- пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, установлених законом;
- охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- освіту;
- працю та відпочинок;
- свободу світогляду та віросповідання, безоплатну правову допомогу;
- одержання грошової допомоги, інших видів соціального забезпечення.

Статтею 6, пункт 4 Закону України «Про загальну середню освіту» передбачено, що «Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, здобувають повну загальну середню освіту, у порядку, встановленому для громадян України».

Частиною четвертою статті 3 Закону України «Про освіту» визначено, що «Іноземці особи без громадянства здобувають освіту в навчальних закладах України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів».

Українська держава взяла зобов'язання не тільки визначати юридичний статус шукачів притулку, а й здійснювати заходи з їх інтеграції в українське

суспільство. Інтеграція осіб, які отримали захист в Україні, – це динамічний і багатоаспектний процес, який передбачає готовність біженців адаптуватись в українське суспільство без втрати своєї етнічної самобутності.

Невід'ємною частиною успішної інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту в Україні, і в першу чергу дітей, розлучених із сім'єю, є базове знання державної мови і доступ до освітніх послуг. Знання мови необхідне для того, щоб розуміти, спілкуватись та адаптуватись у приймаюче суспільство. Отримання належної освіти, набуття професії є важливим як для сьогодення, так і для майбутнього нашої держави, та є однією із умов безконфліктності міжнаціональних і соціальних стосунків.

Міністерство освіти і науки України (далі - МОН), органи управління освітою вживають відповідних заходів для поглиблення взаєморозуміння між всіма мовними групами населення, сприяють вихованню поваги, розуміння і терпимості щодо національних меншин та їхніх мов як одного із завдань освіти і професійної підготовки. Робота щодо виховання в учнів толерантного ставлення до мови, культури інших націй, національностей здійснюється педагогічними працівниками під час навчально-виховного процесу.

У виховній діяльності педагоги керуються розробленою МОН програмою «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», яка визначає основні напрями, принципи, завдання, тематичний зміст виховної роботи з учнями кожного класу. Зокрема, одним з основних принципів виховання визначено принцип національної спрямованості. Реалізація цього принципу під час здійснення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах пов'язана з вихованням в учнів культури міжетнічних відносин, толерантного ставлення до історії, мови, культури та вірувань інших народностей, які проживають в Україні.

На виконання основних завдань і принципів Програми та з метою виховання толерантності, у тому числі й до мовного різноманіття, мультикультурності, до переліку орієнтовних тем для здійснення виховної діяльності включено наступні тематичні модулі:

- для початкової школи: «Кожному мила своя сторона», «Всі народи України живуть в злагоді та мирі»;

- для основної школи: «Що таке толерантність?», «Україна – полікультурна держава», «Різні люди – різні погляди», «Народження істини, а не загострення стосунків», «Взаєморозуміння. На чому воно ґрунтується?», спартакіада народних ігор «Ігри народів світу»;

- для старшої школи: «Толерантне ставлення до всіх націй і народностей», «Загальнолюдські цінності: осмислення вічних істин», «Мир та злагода – головна умова існування Землі і людства», «Від культури особистості до культури нації», «Загальнолюдське і національне», «Особливості національних зразків моральності», «Національні та етнокультурні традиції», «Україна і Європа», «Від рідного до чужого, від

близького до планетарного», «Ми – різні, ми – рівні», «Культура міжетнічних відносин у полікультурному просторі».

Щорічно в Українському дитячому центрі «Молода гвардія» (м. Одеса) проводяться Міжнародні конкурси-фестивалі дитячої та юнацької творчості «Усі ми діти твої, Україно!». Метою конкурсу-фестивалю є державна підтримка обдарованих дітей та юнацтва, розвиток інтелектуальних та творчих здібностей представників різних національностей, виховання у дітей любові до Вітчизни, толерантності, шанобливого ставлення до культурних надбань українців і представників інших національностей.

Кожного року водному із поліетнічних регіонів України працює Міжнародний міжнаціональний дитячий табір «Джерела толерантності». У проекті беруть участь близько 2000 дітей з більш ніж 20 національних громад України, а також діти-біженці. Оволоділи методикою проведення дитячого міжнаціонального табору «Джерела толерантності» більше 130 педагогів. Метою проекту є виховання міжнаціональної та міжконфесійної толерантності, протидія ксенофобії, формування активної громадянської позиції у дітей представників національних громад, поширення знань про мовне та культурне розмаїття України.

Органам управління освітою, навчальним закладам всіх типів та рівнів акредитації МОН надіслало лист із рекомендаціями щодо профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей та підлітків. Активізовано діяльність педагогічних колективів з органами учнівського та батьківського самоврядування щодо формування у дітей та молоді духовності, моральної культури, толерантної поведінки, уміння жити в громадянському суспільстві.

Звертаємо увагу також на те, що відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти, Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 року № 462, та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого 23 листопада 2011 року № 1392, створено нові навчальні програми для дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів.

Поступово реалізується навчально-методичне забезпечення в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах: підручники та навчальні посібники наповнюються сучасним змістом, методиками та інноваційними технологіями.

Пропоновані методичні рекомендації щодо особливостей навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, покликані надати вихователям і педагогічним працівникам методичну допомогу в організації навчально-виховного процесу в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах України, де навчається вищезазначена категорія учнів.

Особливості навчання в дошкільних навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю

Унаслідок вимушеної міграції найбільше страждають діти. Особливо критичним є становище дітей дошкільного віку, які прибули до України із зон воєнних і міжнародних конфліктів. Стрес, пов'язаний із позбавленням домівки, відсутністю звичних речей, втратою друзів, родичів, іноді батьків, позбавлення їхньої турботи і любові, негативно впливає на особистість. Адже сім'я є складною, автономною системою і, разом з тим, невід'ємним елементом соціальної структури, що зв'язує сучасне з минулим і майбутнім.

Діти-біженці й діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, відчують значні зміни до нового рівня життя і суспільного статусу. Особливо діти, розлучені із сім'єю, долають численні потрясіння, які травмують дитячу психіку, можуть різко змінити морально-психологічний стан дитини і нерідко мають руйнівний вплив на її психологічний світ, унаслідок чого такі діти стають вразливими.

Окрім того, незнання мови, різниця у соціально-культурних вимогах до поведінки серед однолітків і чужих дорослих людей призводять до відчуття дискомфорту, зниження активності та самооцінки, часто спостерігається підвищення тривожності, агресивності, що викликають зміни ціннісних орієнтацій дитини, виникнення негативного ставлення до інших людей.

Вихователям дошкільних навчальних закладів, які працюють з дітьми-біженцями й дітьми, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітьми, які розлучені із сім'єю, важливо пам'ятати, що у таких дітей уже набутий певний життєвий досвід (переважно негативний), тому освітня робота з дітьми-біженцями у дошкільному навчальному закладі має бути спрямована на формування нового рівня міжособистісних стосунків (дитина-дитина, дитина-дорослий), позитивних життєвих цінностей, оптимістичного світобачення, комунікативно-мовленнєвої компетенції. Доцільно продумати цілі й зміст роботи з дітьми-біженцями і дітьми, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітьми, які розлучені із сім'єю, конкретизувати необхідний психолого-педагогічний вплив на кожную дитину, забезпечити комплексний підхід до реабілітації і корекції розвитку, а також простежити позитивну динаміку її адаптації та розвитку.

З огляду на зазначене вище, **завданнями дошкільного навчального закладу** з питань забезпечення належного захисту дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітей, розлучених із сім'єю, і набуття ними повноцінної дошкільної освіти є:

- створення умов для загального емоційного комфорту дитини;
- забезпечення соціальної адаптації дітей-біженців через формування елементарної мовної і мовленнєвої компетенції, введення у соціально-культурний простір;
- реабілітація, збереження і зміцнення психологічного здоров'я дітей.

Належний захист дитини-біженця, перш за все, це - позитивне сприйняття дитини з боку працівників дошкільного навчального закладу і дитячого колективу, задоволення потреби у визнанні серед однолітків і дорослих, а також прагнення позитивно проявити себе.

З метою створення оптимальних умов для загального емоційного комфорту дітей-біженців у дошкільному навчальному закладі необхідно:

- враховувати національно-етнічний і культурний чинники, можливості дитини у спілкуванні українською мовою, рівень загального розвитку дитини, ціннісні орієнтації, мотивацію діяльності;
- інтегрувати педагогічні зусилля щодо формування почуття безпеки на основі принципів особистісно орієнтованого підходу;
- передбачити наступність у роботі вихователів, соціального педагога і практичного психолога;
- забезпечити співпрацю фахівців дошкільного навчального закладу і батьків (опікунів) дитини-біженця.

Процедура зарахування до дошкільного навчального закладу має здійснюватися відповідно до чинних в Україні вимог щодо прийому дитини дошкільного віку, за наявності необхідних документів (свідоцтво про народження, медична картка дитини, довідка від дільничного лікаря про епідеміологічне оточення). У разі відсутності свідоцтва про народження, підставою для зарахування може бути паспортний документ одного з батьків або Довідка про звернення за захистом в Україні. З метою встановлення довірливих стосунків між дитиною-біженцем і вихователями необхідно зібрати інформацію про неї, членів сім'ї, про обставини життя, сімейні традиції виховання дитини, соціальне оточення членів родини.

Вихователям вікової групи, яку відвідуватиме дитина-біженець, дитина, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, а також дитина, яка розлучена із сім'єю, доцільно:

- заздалегідь попередити дітей про те, що прийде нова дитина, яка приїхала з іншої країни;

- розповісти про її характер, улюблені заняття, нахили, інтереси, особливі обставини життя;
- призначити відповідальних, які б у перші дні допомагали дитині орієнтуватися у груповому приміщенні, на території дошкільного навчального закладу;
- підготувати разом з усіма дітьми групи приємний сюрприз (вітальні слова, пісенька, подарунок, зроблений власноруч та ін.).

Емоційні реакції таких дітей як зовнішній вияв внутрішнього світу - один із показників успішної чи сповільненої адаптації у нову соціальну ситуацію і прийняття певної соціальної ролі. Тому показниками ефективності роботи співробітників дошкільного навчального закладу щодо створення умов для загального емоційного комфорту дитини-біженця є сформовані у неї почуття захищеності, довіри до дітей і дорослих, відчуття максимальної емоційної зручності у новому природному і соціальному середовищі.

Окрім того, адаптацію дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, у дошкільному навчальному закладі необхідно здійснювати через поступове введення у соціально-культурний простір дошкільного навчального закладу та формування елементарної мовної і мовленнєвої компетенції. Тому, плануючи організацію освітньої роботи з формування елементарної комунікативно-мовленнєвої компетенції дітей-біженців, треба враховувати їх рівень розуміння і володіння українською мовою.

Навчання мові доцільно розпочинати зі збагачення словника дитини-біженця словами вітання і прощання, ввічливості (прохання, подяки, вибачення), *іменниками* - назвами предметів найближчого оточення (іграшки, одяг, взуття, посуд, меблі, рослини та їх плоди, предмети побуту), *дієсловами*, що позначають дії предметів та з предметами (пов'язані із самообслуговуванням, діями в групі та на території дошкільного навчального закладу), *прикметниками*, що характеризують величину предмета, колір, смак, форму, передавати фізичний і емоційний стан (веселий, сумний, радісний, сердитий, боязкий, голодний, утомлений), *прислівниками*, що виражають просторові, часові та інші відношення, *числівниками*, *займенниками*.

Потрібно спонукати дитину-біженця, дитину, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, особливу дитину, розлучену із сім'єю, активно спілкуватися з однолітками і дорослими (працівниками дошкільного навчального закладу, батьками) українською мовою, формувати у таких дітей поняття про речі, їх призначення та правила користування ними; про норми поведінки у приміщенні, на вулиці, у громадському транспорті та ін.; про традиції життя у групі, дошкільному навчальному закладі, про особливості життя у місті, селі; формувати елементарні уявлення про українські народні традиції, обряди, про Україну як державу тощо.

Вихователям вікової групи необхідно також переконувати дітей-біженців у тому, що не треба боятися своїх помилок, соромитися того, що вони чогось не знають чи не вміють правильно вимовити або зробити. Беручи активну участь у спільній із ровесниками діяльності, долучаючи їх до своїх намірів, дій, дошкільник-біженець отримує від україномовних дітей різноманітну інформацію, задовольняє власні соціальні потреби у прихильності, визнанні.

Враховуючи те, що діти-біженці й діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема ті, що розлучені із сім'єю, пережили напружені стресові ситуації і можуть перебувати у депресивному стані, то необхідним для них є проведення відповідної реабілітації (психологічної, педагогічної, соціально-культурної).

Педагогічна реабілітація здійснюється спеціалістами дошкільного навчального закладу (логопед, дефектолог, вихователь) на додаткових заняттях з дітьми. Такі заняття організують з метою забезпечення загального розвитку дітей, відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти, програми розвитку, навчання і виховання, вікових особливостей розвитку дітей, їх особистісних можливостей.

Неспокійний стан дитини-біженця і дитини, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, особливо дитини, яка розлучена із сім'єю, можна змінити на краще шляхом введення таких дітей у спеціально змодельовану ситуацію успіху, а саме:

- стимулювати дитячу ініціативу, творчість, прагнення до самостійності;
- відмовитися від надмірної опіки;
- надавати дитині право вибору, уникати практики примусу;
- дозволяти відмовлятися від дискомфортної для неї діяльності;
- надавати час для самостійної вільної діяльності, усамітнення;
- давати змогу завершити розпочату справу і побачити кінцевий результат своєї діяльності;
- зіставляти успіхи дитини з її попередніми досягненнями, а не з досягненнями інших дітей;
- задовольняти потребу у визнанні шляхом заохочення, схвалення, позитивної оцінки дій та результатів діяльності дитини.

Успішної соціально-культурної адаптації дітей-біженців сприятиме вдалий та своєчасний вибір такої форми здобуття дошкільної освіти, що забезпечить потреби кожної дитини. Діти дошкільного віку мають право відвідувати групи з повним режимом перебування, групи короткотривалого перебування, групи вихідного дня, центри (групи) підготовки дітей до школи, які функціонують на базі дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, закладів культури тощо у приміщеннях, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам для здійснення навчально-

виховного процесу з дітьми дошкільного віку (лист Міністерства освіти і науки України від 27.09.2010 № 1/9-666).

Окрім того, якщо дитина-біженець та дитина, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, зокрема дитина, розлучена із сім'єю, з різних причин не відвідує дошкільний навчальний заклад, доцільно організувати соціально-педагогічний патронат сім'ї (лист Міністерства освіти і науки України від 17.12.2008 № 1/9-811 «Про здійснення соціально-педагогічного патронату сімей»).

Здійснення соціально-педагогічного патронату як варіативної форми здобуття дошкільної освіти передбачає надання гуманітарних послуг і реалізацію заходів, спрямованих на полегшення пристосування дитини до умов нового соціального середовища, допомогу у розвитку, навчанні, вихованні відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Метою соціально-педагогічного патронату сімей-біженців є також надання ранньої допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, поступової повної або часткової інтеграції їх у суспільстві. Рішення щодо призначення соціально-педагогічного патронату, закріплення за дитиною соціального педагога дошкільного навчального закладу ухвалює відповідний орган управління освітою. Підставою для надання послуг соціального педагога є заява батьків (осіб, які їх замінюють) до місцевого органу управління освітою.

**Особливості навчання
в загальноосвітніх навчальних закладах
дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують
додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю**

Відповідно до пункту 22 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 778, «зарахування учнів до закладу здійснюється, як правило, до початку навчального року за наказом його керівника. Для зарахування учня до закладу батьки або особи, які їх замінюють, подають заяву, копію свідоцтва про народження дитини, медичну довідку встановленого зразка, особову справу (крім дітей, які вступають до першого класу), до навчального закладу III ступеня – документ про відповідний рівень освіти. До першого класу зараховуються, як правило, діти з шести років».

У разі відсутності свідоцтва про народження дитини та/або особової справи і документів про освіту орган управління освітою, у підпорядкуванні якого перебуває загальноосвітній навчальний заклад, протягом трьох робочих днів організовує проведення індивідуального психолого-медико-педагогічного обстеження для визначення рівня навчальних досягнень дитини-біженця, дитини, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, особливо дитини, яка розлучена із сім'єю, та надання рекомендацій для зарахування її до відповідного класу. Під час визначення рівня знань дітей-біженців з окремих предметів доцільно використовувати обов'язковий мінімум змісту освіти на початковому і основному етапах навчання, застосовуючи різні форми виявлення рівня підготовки – додаткові заняття, бесіди, тестування.

Рівні володіння українською мовою дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітей, розлучених із сім'єю, можуть визначатися за наступними освітньо-кваліфікаційними вимогами:

1. Говоріння(перевіряється логічність висловлювання):

- запас слів (300 – 500 одиниць);
- володіння побутовою лексикою;
- володіння основними засобами культури мовлення;
- уміння взяти участь у діалозі;
- володіння основними граматичними конструкціями;
- уміння усно скласти висловлювання відповідно до ситуації, тези, ключових слів.

2. Читання (перевіряється розуміння тексту):

- уміння мовчки й вголос читати і розуміти навчальний (науковий) та художній тексти;
- переказувати зміст прочитаного тексту;

- відповідати на питання до тексту.

3. Письмо:

- володіння навичками письма;

- уміння письмово складати план, тези;

- уміння письмово скласти висловлювання відповідно до ситуації, тези, ключових слів.

- уміння використовувати основні мовні засоби.

Інтеграція дитини-біженця й дитини, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, особливо дитини, яка розлучена із сім'єю, відбувається під час освоєння нової національної культури, залучення до культурологічного простору України. Засвоєння національних культурно-історичних цінностей передбачає розкриття культурних досягнень інших народів та оволодіння ними, що неможливо без формування культури міжнаціонального спілкування. Це призводить до взаємного збагачення культур, розкриває здібності дитини-біженця, робить психіку більш стійкою.

Загальноосвітні навчальні заклади, у яких навчаються діти-біженці й діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та діти, розлучені із сім'єю, повинні **реалізовувати наступні завдання**:

- насиченість змісту навчання і виховання реальними проблемами життя;

- створення умов для розвитку самобутності кожної особистості;

- розвиток самоактуалізації особистості;

- формування комунікативних якостей, культури діалогу;

- впровадження технологій адаптації особистості у новому культурному середовищі.

Початковим етапом цієї роботи є діагностика, в основу якої покладені:

- характеристика особливостей і можливостей полікультурного освітнього простору школи і регіону;
- облік результатів виховання, рівня вихованості дітей-біженців, їх адаптивні здібності;
- принципи взаємодії сім'ї, школи, соціуму у підтримці та захисті дітей-біженців;
- розробка методів педагогічного керівництва процесом адаптації та підтримки дитини-біженця в полікультурному освітньому просторі.
- моніторинг рівня знань, умінь і навичок дітей-біженців.

Діагностика проблем дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, передбачає поглиблення знань про проблеми учня методом спостережень, тестування, моделювання проблемних ситуацій. Вивчення особистості має на меті отримання детальної інформації, що дозволить визначити природу

характерологічних властивостей особистості дитини-біженця, що утворюються в силу змінених умов життя і освіти.

Діагностика може проводитися за допомогою таких методів: опитувань, анкет, інтерв'ю, рейтингових оцінок, аналізу результатів діяльності, спостережень. Потрібно виділити конкретні показники розвитку певних якостей особистості дитини-біженця. Особливу увагу слід звертати на особистість дитини. Кожна дитина-біженець має власну історію, власні особистісні характеристики та індивідуальні можливості для переробки отриманого досвіду. Багато чого, наприклад, залежить безпосередньо від умов, у яких знаходиться дитина після переїзду.

Допомогти дитині-біженцю звикнути до невідомої країни, інших умов життя, сприяти швидкої адаптації до нового соціально-культурного середовища можливо тільки за умови **співпраці навчального закладу і сім'ї**. Організуючи роботу з батьками або особами, які опікуються дітьми-біженцями, доцільно використовувати такі форми роботи, які б формували риси толерантної особистості в системі родинного виховання: індивідуальні, групові консультації; тренінги; семінари; батьківські клуби за інтересами; спільні заходи за участі дітей і дорослих (свята, майстер-класи, екскурсії тощо).

Орієнтовні заходи щодо формування рис толерантної особистості в системі родинного виховання

- виховні години для батьків учнів 1-11 класів:
  - «Моя родина і моя сім'я», 1, 5 та 10 класи;
  - «Поняття дружба і товаришування», 1-4 класи;
  - «Світ захоплень Вашої дитини», 1-4, 5 класи;
  - «Чому людям потрібне милосердя?», 5 клас;
  - «Формування емоційної культури учнів», 6 клас;
  - «Ефективність виховання і самовиховання підлітків: юнаків і дівчат». Анкетування для учнів 7-8 класів та їх батьків;
  - «Почуйте серцем голос вашої дитини», 9 - 11 класи;
- родинні свята для учнів та їх батьків
  - «Творчість моєї родини», 1-4 класи;
  - «Наш прекрасний рід», 5-6 класи;
- спортивне свято «Батьки і діти – єдина дружна, спортивна сім'я» для учнів 1-4, 5-7 класів та їх батьків;
- майстер-клас «Життя без конфлікту!» для батьків учнів 9 та 11 класів;
- екскурсії з дітьми та їх батьками «Пізнаємо край, у якому живемо!».

Під час підготовки та проведення різних форм **роботи з батьками** дітей-біженців доцільно передбачити:

- ознайомлення з правами та обов'язками щодо виховання дитини в загальноосвітньому початковому закладі;
- здійснення психолого-педагогічної освіти з питань створення умов для загального емоційного комфорту таких дітей, з проблем формування у дітей-біженців позитивних життєвих цінностей, оптимістичного світобачення, необхідної комунікативно-мовленнєвої компетенції;
- забезпечення комплексного підходу до збереження і зміцнення психологічного здоров'я дітей, їх соціальної адаптації, реабілітації, корекції розвитку.

Учителям, класним керівникам, плануючи **навчально-виховну роботу** з дітьми-біженцями і дітьми, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітьми, які розлучені із сім'єю, потрібно враховувати **культурологічні особливості та відмінності** культурного та історичного розвитку країн – України та рідної країни дитини-біженця.

Важливою у роботі з дітьми-біженцями, особливо молодшого шкільного віку, є ігрова діяльність. Гра - складне соціально-психологічне явище, як особлива форма діяльності має свої прояви у будь-якому віці. Інтерес людини до ігрової діяльності є постійним. З одного боку, гра сприяє розвитку мислення, уваги, пам'яті, мовлення, спостережливості, є реальним засобом зняття психічної напруги, зменшення рівня агресивності та тривожності, а з іншого – гра вирішує певні дидактичні задачі: вивчення нового матеріалу, повторення та узагальнення вивченого, формування умінь та навичок, використання знань на практиці. Саме у грі відбувається початкове формування багатьох якостей, які необхідні людині у дорослому житті.

В ігровій діяльності учні 1-4 класів більш активні, розкуті; гра згуртовує та викликає відчуття радості. Окрім того, до процесів осмислення, запам'ятовування підключаються глибокі переживання особистості, які роблять ці процеси (осмислення, запам'ятовування) більш інтенсивними, і навчання відбувається без особливих зусиль при значному емоційному піднесенні.

Отже, вдало скерована діяльність вчителя початкових класів зближує дітей різних національностей, сприяє міжкультурному обміну на уроках та на позакласних заняттях.

Орієнтовні заходи для учнів 1-4 класів щодо формування рис толерантної особистості:

- виховні години:
  - «Що таке дружба?», «З чого починається дружба»;
  - «Добро і зло, милосердя і жорстокість...»;
  - «Правда і з моря виринає, а неправда потопає»;
  - «Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя».

- конкурси:
  - «Намалюй чарівну квітку «Толерантність»;
  - «Мир між народами країн у малюнках»;
  - «Склади казку «Добро і зло», використовуючи відомі прислів'я та приказки про добро і зло;

Класні керівники, учителі можуть використовувати різні форми та види діяльності (інтерактивні й традиційні), які зацікавлять учнів, навчать будувати взаєностосунки з людьми, глибоко поважати національну культуру, традиції, формувати навички толерантних взаємовідносин.

Організація навчання і виховання згідно з принципами толерантності набуває ефективності тільки за умови впровадження інтегрованого змісту освіти і виховання.

Рекомендуємо шляхи реалізації інтеграції елементів толерантного виховання у змісті навчальних дисциплін

5-9 класів:

- Урок української мови для учнів 5 класу. Твір-розповідь «Шукаємо скарб у собі».
- Урок української мови для учнів 6-7 класів. Твір «Роздуми про толерантність».
- Урок української літератури для учнів 6 класу. «Федько як особистість. Хто є хто? Виховання толерантності» (за оповіданням Володимира Винниченка «Федько-халамидник»).
- Урок української літератури для учнів 7 класу. «Морально-етичні уроки доброти, чуйності, турботи про інших» (за повістю Григора Тютюнника «Климко»).
- Урок української мови для учнів 8-9 класів. Твір-роздум на тему: «Толерантність – це...».

10-11 класів:

- Урок української мови для учнів 10 класу. Твір – роздум на тему: «Толерантність у моєму житті».
- Урок української літератури для учнів 10 класу. «Вчимося співпереживати» (за оповіданням Б. Грінченка «Дзвоник»).
- Урок української мови для учнів 11 класу «Урок-роздум про складне речення та складність життя».
- Урок української мови для учнів 11 класу. Твір-роздум з елементами дослідження у публіцистичному стилі «Толерантність - це гармонія у різноманітті».
- Урок-дослідження для учнів 10-11 класів «Про гендерну рівність, або створення моделі європейської сім'ї».

Цікавою формою роботи є складання і випуск листівки-порадника для учнів 5-9 класів «Як навчитися толерантності?». Мета випуску листівки - донести до учнів різного віку необхідність толерантності у суспільстві, показати нагальну потребу злагоди, поваги до інших людей.

Доречним у роботі з підлітками різних національностей є методи арт-терапії (малювання та створення розповідей). На уроках образотворчого мистецтва, розвитку мовлення, факультативних заняттях можна використовувати ці методи. Під час аналізу малюнків учнів учитель враховує чи достатнім є словниковий запас дитини для назви почуттів, чи розуміє дитина такі слова, як: «чому», «якщо», «тому що».

Ефективними у навчально-виховному процесі може бути запровадження рейтингової системи успішності знань учнів 1-4, 5-9 та 10-11 класів, а також використання такої інтерактивної форми, як складання портфоліо учнів. Це надасть можливість фіксувати динаміку особистісного зростання кожного учня, особливо дитини-біженця, дитини, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, та дитини, яка розлучена із сім'єю, краще пізнати їх здібності, а дітям - сприймати й розуміти себе, бачити мету своєї діяльності й будувати життєві плани.

Учнів старших класів важливо навчити орієнтуватися у нормативно-правових документах. Результатом роботи з правового виховання може бути учнівський соціальний проект «Правила та закони у нашому житті». Діти визначають мету проекту, актуальність проблеми, виконують завдання правового характеру.

У плані виховної роботи класного керівника класу, де навчаються діти-біженці й діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та діти, розлучені із сім'єю, потрібно заздалегідь спланувати **виховні години**, які формують інтерес учнів до спілкування, уміння конструктивно вирішувати конфлікти, розвивають здатність приймати точку зору іншої людини:

- для учнів 5-6 класів «Усі ми різні, але всі ми рівні»,
«Друг – не означає другий я!»,
«Людина починається з добра»,
«Що таке толерантність?»;
- для учнів 7-8 класів «Ваш стиль спілкування»,
«Ефективність виховання і самовиховання підлітків: юнаків і дівчат»;
- для учнів 8-9 класів «Вчимося взаємодіяти без конфлікту»,
«Складання хрестоматії моральних цінностей людства»,
«Будьмо толерантними»,
«Ти знаєш, що ти – людина?»,
«Любов виникає з любові»,
«Виховуємо толерантну особистість»;
- для учнів 10-11 класів «Толерантність врятує світ»,
«Формула спілкування»,
«Колір емоцій»,
«Народження істини, а не загострення стосунків»,
«Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть».

Позитивний результат може бути досягнутий лише завдяки загальній, інтегрованій, спільній діяльності в області полікультурної освіти. Це є неодмінною умовою для надання ефективної допомоги, підтримки життєвого самовизначення особистості дитини-біженця й дитини, яку визнано особою, яка потребує додаткового захисту, особливо дитини, яка розлучена із сім'єю, у соціальному просторі, їх адаптаційної орієнтації у новому полікультурному середовищі, бо тільки згуртований класний колектив, друзі зможуть забезпечити повноцінний розвиток та навчання таких дітей.

Ефективними формами роботи у цьому напрямку є проведення **різноманітних загальношкільних заходів:**

- круглий стіл «Ми всі – єдине коло рівних: і дуже схожих, і дуже різних»;
- учнівські конференції «Толерантність – це...»,
«Чи легко бути білою вороною?»,
«Кулак – доказ? Крик – аргумент?»
«Зроби крок назустріч»;
- екскурс «Пізнаєш себе – пізнаєш світ»;
- виховний захід «Толерантність – це благородство душі і серця»;
- тренінг для учнів 9-11 класів «Ми – усе-таки друзі чи просто знайомі?»;
- майстер-клас для учнів 9-11 класів «Мир і добросусідство» до Міжнародного дня миру (з 2002 року Міжнародний день миру щорічно відзначається 21 вересня).

Виховання глибокого інтелектуального інтересу є важливим завданням **позаурочних заходів.**

У позаурочний час можна створити клуби за інтересами. Години етнопонаціонального спілкування, зустрічі з письменниками, відкриті діалоги, фестивалі національностей, дні національної культури, форум-театри, конкурси читців, творчих робіт, дослідницька діяльність учнів з вивчення традицій, історії, культури – це той невеликий перелік форм роботи, що забезпечать полікультурне виховання особистості: українські діти разом з дітьми-біженцями і дітьми, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітьми, які розлучені із сім'єю, будуть мати можливість більше спілкуватися.

Проведення **міжкультурних заходів і свят** з піснями, танцями і традиційними стравами країн, звідки прибули діти-біженці й діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та діти, розлучені із сім'єю, передбачатимуть вивчення відмінностей культур, сприятимуть забезпеченню необхідної адаптаційної та інтеграційної системи для дітей-біженців, а основне – функціонування дитячого міжнародного співтовариства.

Виховання толерантності у взаємовідносинах між учнями, формування культури міжетнічних стосунків – одне із завдань, що ставлять у своїй діяльності шкільні бібліотеки.

У бібліотеці можуть бути створені сприятливі умови для міжетнічного спілкування, вивчення літератури авторів різних національностей, спілкування рідними мовами. Виставки художньої

літератури, створення літературних куточків «Літературне розмаїття», проведення бібліотечних уроків за темами: «Взаємодія культур», «Джерела толерантності», «Пізнай свою країну», «Обери друга», «День національної літератури», «Добрі сусіди», «Єдність у розмаїтті», «Жива бібліотека» тощо. На уроках можуть звучати вірші, уривки з творів авторів – представників мовного розмаїття регіону.

Ефективною формою ознайомлення з літературою авторів різних національностей може стати організація літературних читань, постійно діючих бібліотечних виставок, у рамках яких проводити дискусійні клуби із запрошенням сучасних письменників, поетів, діячів культури.

Полікультурний освітній простір здатний виконувати перераховані вище функції щодо особистості учня-біженця у тому випадку, якщо освітньо-виховна система буде мати гуманістичний характер і будуватися на принципах педагогіки роботи з дітьми-біженцями.

Отже, приступаючи до планування та розробки плану виховної роботи в класах, де навчаються діти-біженці і діти, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема ті, що розлучені із сім'єю, класні керівники мають орієнтуватися на кожну конкретну дитину із її унікальною історією життя, її власною сімейною системою, соціальною ситуацією розвитку, з її поглядами, думками, почуттями, здібностями. Окрім того, психологу школи необхідно враховувати ці особливості у своїй повсякденній роботі з такими дітьми.

Адміністрація школи та педагогічний колектив повинні реалізувати ідеали полікультурного освітнього простору через:

- виховання у дітей толерантності почуттів, чуйності, відкритості, доброзичливості;
- формування умінь розбиратися у своєму внутрішньому світі;
- вироблення умінь вступати в міжкультурний діалог, слухати й говорити, умінь сперечатися, не сварячись, у пошуках істини;
- інтеграцію культур у системі полікультурного освітнього простору, виховання комунікативних характеристик особистості дитини-біженця.

ВИСНОВКИ

Забезпечення підтримки і захисту дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, у полікультурному світі в контексті особливостей організації навчально-виховного процесу є інтеграція педагогічних зусиль на основі принципів особистісно зорієнтованого підходу, врахування національно-етнічного, культурного чинника, наступності в педагогічній діяльності за умови, якщо дитина є активним суб'єктом навчально-виховного процесу. Для цього потрібно враховувати рівень знань, динаміку уявлень залежно від етапу навчання, національні, соціальні, психологічні особливості, ціннісні орієнтації, мотиваційну сферу.

Плануючи діяльність дошкільного та загальноосвітнього навчального закладу з питань підтримки родин-біженців, необхідно залучати спеціалістів органів виконавчої влади, які реалізують державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, співробітників органів опіки і піклування, перекладачів з мови, якою можуть спілкуватися батьки-біженці, лікарів-педіатрів, дефектологів та інших фахівців.

Реабілітація з різних напрямів має здійснюватися вихователями з дошкільної освіти, учителями, класними керівниками та психологами у загальноосвітніх навчальних закладах. Відповідну підготовку спеціалістів до проведення такої роботи можна забезпечити шляхом організації тематичних лекцій, семінарів, вебінарів, тренінгів, майстер-класів, практичних занять тощо.

Інститутам післядипломної педагогічної освіти необхідно організувати курси перепідготовки вчителів для роботи з дітьми, які не володіють українською мовою або ж рівень володіння є недостатнім, й розробити посібники для вчителів, які працюють з такими дітьми. Це допоможе вчителю виявити проблеми, що виникають у цьому процесі, окреслити шляхи їх вирішення.

Практична реалізація інтеграції дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю, в українське суспільство шляхом організації навчально-виховного процесу може бути здійснена через наступні етапи:

- введення у зміст навчальних матеріалів таких, що пов'язані з етнічними національними особливостями дітей-біженців;
- збагачення базових освітніх дисциплін національною проблематикою, зокрема, осмислення дітьми таких категорій, як історична пам'ять, народ, національна ідентичність, релігійна ідентичність, громадянська та міжособистісна солідарність, полікультурне суспільство, свобода, міжкультурні комунікації та взаємовпливи, вибір, дискримінація, стереотипи, упередження, людяність тощо;
- створення педагогічних ситуацій гарантованого успіху (обирайте зручний для дитини-біженця спосіб перевірки знань, не акцентуючи уваги на невдачах; допомагайте самостверджуватися у різних аспектах шкільного життя тощо);
- проведення факультативних курсів та курсів за вибором учнів відповідно до їхніх пізнавальних можливостей;
- забезпечення психолого-педагогічної підтримки: доброзичливе ставлення до дітей-біженців, постійне спілкування і вміння слухати дитячі проблеми, переконання - сприятиме ефективному адаптуванню;
- пріоритет полікультурної освіти;
- допомога в інтеграції через зустрічі з ровесниками в рамках проведення спільних занять, тематичних екскурсій, туристичних походів, літніх таборів;
- участь у культурному житті регіону: відвідування виставок, концертів, театральних вистав.

Заступник директора
Інституту інноваційних
технологій і змісту освіти

Б. М. Терещук